

Особливості розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі

Н. П. Крошка

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: psiholog.kroshka@gmail.com

Paper received 19.01.18; Revised 22.01.18; Accepted for publication 25.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-154V164-17>

Анотація. Стаття присвячена висвітленню результатів емпіричного дослідження специфіки розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Встановлено, що показники розвитку професійної відповідальності за окремими змінними її структурних компонентів (когнітивним, мотиваційно-афективним та діяльнісно-поведінковим) демонструють певні відмінності в студентів різних курсів. Водночас, більшість досліджуваних параметрів знаходиться в межах середнього рівня розвитку, що свідчить про повільність та нестабільність процесу розвитку професійної відповідальності студентів.

Ключові слова: професійна відповідальність, соціально-відповідальна поведінка, вольові якості, локус контролю, почуття совістності, саморегуляція поведінки.

Вступ. Головним напрямом розвитку ракетно-космічної галузі в Україні є формування економічно стійкої, конкурентоспроможної промисловості та інфраструктури, оскільки загальносвітові тенденції характеризуються підвищенням ролі космосу для суспільства. Досягнення цих цілей реально завдяки підвищенню професіоналізму працівників та виховання потужного кадрового потенціалу – майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Підвищення ефективності та оптимізація діяльності фахівця можливі шляхом вдосконалення його психічної організації: свідомої регуляції і самоконтролю суб'єкта діяльності, підвищення ролі ділової активності і свідомого відповідального ставлення до поставлених завдань, процесу і результату діяльності.

Для фахівців ракетно-космічної галузі високий рівень розвитку професійної відповідальності має ключове значення у зв'язку із складністю діяльності. Процес створення та функціонування складних технічних комплексів, таких як літальні апарати, повинен бути надійним та безпечним для людей і навколишнього середовища. В зв'язку із цим виникає необхідність експериментального вивчення специфіки розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Короткий огляд публікацій по темі. Українськими та зарубіжними науковцями вивчалися: соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління (С. Баранова); відповідальність як зв'язок між індивідом і колективом (О. Іваненко); психологічні детермінанти відповідальності менеджерів (В. Лазорко); процес становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О. Патинок); зв'язок відповідальності з рольовими професійними обов'язками (К. Муздибаєв); питання смислового змісту феномену (В. Бодров, О. Луценко); відповідальність в контексті особистісної властивості активного суб'єкта життєдіяльності (Л. Дементій).

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особливостей розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Матеріали і методи. В дослідженні використано наступний психодіагностичний інструментарій: багатомірно-функціональна діагностика «Відповідальності» (ОТВ-70) для дослідження ступеня усвідомленості

відповідальності як професійно значущої якості (В. Прядейн); опитувальник для виміру соціальної відповідальності інженера (О. Ковальчук, Ю. Проскура); опитувальник вольових якостей особистості (М. Чумаков); «Локус контролю» (О. Ксенофонтова); «Шкала совістності» (В. Мельников, Л. Ямпольський); опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (В. Моросанова).

Дослідження особливостей розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі здійснювалося на базі коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, Запорізького авіаційного коледжу, Криворізького авіаційного коледжу. Вибірку респондентів склали студенти I–IV курсів коледжів ракетно-будівельних спеціальностей. Загальна кількість досліджуваних – 279 осіб, віком 17–26 років, з яких 68 студентів I курсу; 71 студент II курсу; 70 студентів III курсу; 70 студентів IV курсу.

Результати та їх обговорення. В сучасній психології професійна відповідальність трактується як психологічна характеристика особистості фахівця, яка сприяє усвідомленому і якісному виконанню ним професійних обов'язків, а також готовності відповідати за свої професійні дії перед собою, колегами, колективом і суспільством [3].

Беручи за основу структуру професійної відповідальності О. Патинок [4] та дослідження сучасних науковців [1; 5; 7], нами були виокремлені наступні компоненти професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі: когнітивний, мотиваційно-афективний та діяльнісно-поведінковий. Трикомпонентна структура професійної відповідальності представлена змістом, що відображає специфіку професійної діяльності в ракетно-космічній галузі: когнітивним компонентом, який виражається системою засвоєних особистістю знань про сутність професійної відповідальності та їх усвідомленням; мотиваційно-афективним компонентом, що характеризується індивідуальною системою мотивів і смислів соціально-відповідальної поведінки, емоційними переживаннями, які регулюють професійну відповідальність, професійно-важливими якостями фахівця ракетно-космічної галузі; діяльнісно-поведінковим компонентом, який виявляється у виборі та реалізації певної лінії поведінки та вчинків у професійних ситуаціях.

Перейдемо до аналізу результатів дослідження особливостей розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. При поданні отриманих даних ми чітко слідували визначеній структурі досліджуваного феномена.

В ході дослідження знань студентів про сутність і зміст професійної відповідальності, ми оцінили ступінь усвідомлення ними відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі. Отримані дані показали, що в студентів переважають високий та середній рівні когнітивної осмисленості. Причому, найбільш високий рівень когнітивної осмисленості – в студентів початкових курсів (54,41% – на I; 49,29% – на II). Таким студентам властиве схоплювання стрижневої основи професійної відповідальності, цілісне уявлення про цю якість. Під старанністю вони розуміють виконання своїх функціональних обов'язків у навчальній діяльності, проявляють активність в їх реалізації, намагаються беззаперечно виконувати доручені завдання та накази керівника.

В студентів III та IV курсів переважає середній рівень когнітивної осмисленості (44,29% – на III; 52,86% – на IV) поряд із підвищенням числових показників у межах низького рівня (від 4,41% на I курсі – до 12,86% на IV курсі). Студенти з середнім рівнем когнітивної осмисленості демонструють готовність до виконання навчальної та навчально-професійної діяльності, помірно-позитивне ставлення до власних обов'язків. Очевидно, студенти початкових курсів засвоюють сутнісні характеристики професійної відповідальності виключно на теоретичному рівні. Під час включення до професійної реальності вони стикаються з різноманітними професійними обов'язків та ситуацій, що призводить до внутрішнього конфлікту зіткненням смислів, отриманих при здійсненні академічної діяльності, та смислів, що формуються при здійсненні навчально-професійної діяльності [6].

Найменша кількість досліджуваних всіх курсів продемонструвала низький рівень когнітивної осмисленості (4,41% – на I; 7,04% – на II; 11,43% – на III; 12,86% – на IV). Для студентів з низьким рівнем когнітивної осмисленості характерно поверхневі знання про професійну відповідальність, розуміння і нейтральна оцінка навчальних і професійних обов'язків, їх формальне виконання [2; 5].

Перейдемо до аналізу результатів оцінки мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності, одним із показників якого виступають мотиви соціально-відповідальної поведінки. За результатами діагностики, в студентів всіх курсів переважає середній рівень розвитку соціальної відповідальності (52,82% – на I; 68,38% – на II; 72,86% – на III; 74,29% – на IV). Це означає, що майбутні фахівці ракетно-космічної галузі усвідомлюють власну відповідальність та обов'язок перед суспільством, зазвичай дотримуються законів, соціальних правил, однак індивідуальна громадська позиція в них не вироблена. Вони усвідомлюють наслідки своїх дій, вважають бажаним дотримуватися основних правил безпеки на роботі.

Порівняно із середнім рівнем, дещо нижче представлений низький рівень розвитку соціальної відповідальності в студентів II – IV курсів (21,13% – на II; 17,14% – на III; 17,14% – на IV). Тобто, досить значну частку молодих людей не турбує добробут та благо-

получчя суспільства, вони не замислюються над власною громадською позицією. Для них характерне формальне дотримання законів та правил безпеки на виробництві заради власних інтересів та видимого дотримання соціально-відповідальної поведінки.

Високий рівень наявний в найменшій частці студентів (15,49% – на II; 11,43% – на III; 8,57% – на IV) та є переважним лише в досліджуваних I курсу (22,06%). Респондентам з високим рівнем соціальної відповідальності притаманні усвідомлення власної відповідальності та обов'язку перед суспільством, почуття патріотизму та сформована громадська позиція, законослухняність та розгляд суспільної системи з точки зору прав її окремих членів. Такі люди дбайливо ставляться до своєї роботи та обов'язків, в них розвинена ситуативна, ретроспективна та проактивна рефлексія. Слід відзначити, що зменшення кількості показників у межах високого рівня зберігається незмінним від курсу до курсу. Така негативна динаміка може свідчити про те, що для студентів початкових курсів певні фактори соціальної відповідальності існують лише у декларативній формі, що й сприяє високій оцінці таких понять, як громадянська та моральна свідомість, законсвідомість, альтруїзм. Тобто, соціальна цінність спочатку присутня в свідомості, як тільки знана, яка не має реального особистісного сенсу і спонукальної сили, і лише згодом, здобуваючи і те й інше, стає істинною особистісною цінністю, внутрішнім носієм соціальної регуляції, вкоріненим в структурі особистості.

Перейдемо до аналізу розвитку наступної складової мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності – психологічних якостей майбутнього фахівця, – зокрема, вольових якостей. Згідно з отриманими даними, у переважній кількості студентів зафіксовано високі бали за шкалами «ініціативність» (64,71% – на I; 59,15% – на II; 75,71% – на III; 71,43% – на IV), «рішучість» (66,18% – на I; 67,61% – на II; 78,57% – на III; 72,86% – на IV), «самостійність» (52,94% – на I; 50,7% – на II; 57,14% – на III; 64,29% – на IV) та «наполегливість» (51,47% – на I; 47,14% – на II; 54,29% – на IV). Отримані результати свідчать про те, що майбутні фахівці добре проявляють себе в ситуаціях, коли потрібні новаторські підходи та зміни. У поєднанні з високою креативністю та інтелектуальними здібностями можуть виступати «прізвідниками» продуманих та ефективних новацій. Окрім цього, для великої частки студентів характерна рішучість, швидкість і впевненість у прийнятті рішень. Вони прагнуть самостійно приймати рішення, здатні протистояти думці групи, не потребують постійної психологічної підтримки. Високий бал за шкалою «наполегливість» вказує на, що респонденти здатні до подолання перешкод і повторення спроб на шляху досягнення певної мети.

Найменш вираженими вольовими якостями в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі виявилися «цілеспрямованість» (відсоткове співвідношення у межах діапазону низького рівня: 8,82% – на I; 11,27% – на II; 7,14% – на III; 12,86% – на IV) та «енергійність» – в студентів I – II курсів (17,76% – на I; 16,9% – на II). Незважаючи на високі показники за шкалою «наполегливість», у досліджуваних відсутні добре усвідомлені цілі в житті. При цьому, недостатність чіткості цілей та труднощі у плануванні власних

справ і часу характерні навіть для студентів випускного курсу. Низькі показники активності студентів I – II курсів можна пояснити складнощами, пов'язаними з навчальною діяльністю в контексті професійної діяльності, що призводить до зниження активності та працездатності.

Виходячи з аналізу показників за шкалами та враховуючи загальний показник методики, досліджуваних можна охарактеризувати як ініціативних, діяльних, впевнених, рішучих, наполегливих. Вони намагаються старанно виконувати свої обов'язки, мають гарний лідерський потенціал, швидко і незалежно приймають рішення. Однак в досліджуваних всіх курсів відсутні ясні життєві цілі, що може негативно впливати на успішність і стабільність майбутньої професійної діяльності.

Наступною професійно важливою психологічною якістю майбутнього фахівця ракетно-космічної галузі виступає інтернальність суб'єктивного контролю. За результатами діагностики, в студентів всіх курсів інтернальність проявляється на середньому рівні (72,06% – на I; 67,61% – на II; 88,57% – на III; 80% – на IV). Тобто, для більшості досліджуваних характерно в залежності від окремої ситуації приписувати відповідальність за події в житті, зокрема за результати своєї діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам. Досить в значній кількості респондентів інтернальність суб'єктивного контролю проявляється на низькому рівні (22,06% – на I; 14,08% – на II; 25,71% – на III; 17,14% – на IV). Такі фахівці надають більш важливе значення у своїй професійній діяльності зовнішнім обставинам: прихильності з боку керівництва, підтримці колег, успішності.

Високий рівень інтернальності локус контролю виявився в найменшій кількості досліджуваних (5,88% – на I; 4,23% – на II; 10% – на III; 2,86% – на IV). Високий ступінь інтернальності може проявлятися в схильності звинувачувати себе у всіх своїх невдачах, але, водночас, характеризує послідовну і наполегливу в досягненні поставленої мети особистість, здатну з успіхом досягати цілей. Для фахівця ракетно-космічної галузі інтернальність є суттєвим чинником, який визначає характер відповідальності особистості: самостійність мислення, вміння відповідати за свої дії.

Розглянемо особливості розвитку останньої складової мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності – емоційних переживань, які регулюють професійну діяльність, а саме – вираженість почуття совісності. Було зафіксовано, що в студентів всіх чотирьох курсів почуття совісності виражено переважно на середньому рівні (61,76% – на I; 59,15% – на II; 67,14% – на III; 67,14% – на IV). Це означає, що молоді люди засвоюють етичні вимоги суспільства і намагаються дотримуватися їх у своїй поведінці та діяльності. Вони усвідомлюють високий ступінь відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі перед соціумом та природою; їм притаманні такі особливості особистості, як почуття обов'язку, прагнення до виконання соціальних норм. Водночас, моральний розвиток студентів не досягає рівня моральної автономії та глибокої моральної рефлексії.

Низький рівень совісності було зафіксовано в досить значній кількості студентів всіх курсів, причому кількість показників в межах діапазону низького рівня

збільшуються від курсу до курсу (від 2,94% на I курсі – до 14,29% на IV курсі), а в межах високо рівня – навпаки, зменшується (від 35,29% на I курсі – до 20% на IV курсі). Така негативна динаміка може бути пов'язана із початком здійснення студентами навчально-професійної діяльності, яка керується переважно механізмами зовнішнього соціального контролю, а не внутрішніми моральними імперативами поведінки особистості. Майбутні фахівці можуть проявляти сумнівність і самоконтроль у діяльності, тобто формально виконувати моральні та професійні норми, не усвідомлюючи при цьому власного професійного обов'язку та відповідальності як особистих спонукань. Також студенти не схильні оцінювати власні вчинки, зокрема, професійні, відповідно до власних уявлень про добро, справедливість та суспільне благо.

Перейдемо до аналізу результатів за діяльнісно-поведінковим компонентом професійної відповідальності, показником розвитку якого виступає усвідомлення майбутніми фахівцями саморегуляції поведінки у професійній діяльності. Згідно з отриманими даними, в студентів усвідомлення саморегуляції професійної поведінки – на середньому (55,88% – на I; 57,75% – на II; 45,71% – на III; 48,57% – на IV) та низькому (27,94% – на I; 22,54% – на II; 48,57% – на III; 31,43% – на IV) рівнях, причому від курсу до курсу простежується тенденція до збільшення кількості досліджуваних з низьким рівнем саморегуляції поведінки. Означені результати вказують на те, що в майбутніх фахівців потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки не сформована, вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей. Окрім цього, в таких досліджуваних знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з досліджуваними з високим рівнем саморегуляції.

Показники в діапазоні високо рівня виявлено в найменшій кількості досліджуваних (16,18% – на I; 19,72% – на II; 5,71% – на III; 20% – на IV). Водночас, можна говорити про позитивну тенденцію до збільшення кількості досліджуваних з високим рівнем сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності. Такі респонденти здатні гнучко і адекватно реагувати на зміну умов, висунення і досягнення мети в них значною мірою усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, які перешкоджають досягненню мети.

Висновки. Отримані дані засвідчили, що протягом усього періоду професійної підготовки відбувається певний розвиток професійної відповідальності студентів за всіма її структурними компонентами – когнітивним, мотиваційно-афективним та діялісно-поведінковим. Водночас, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що цей процес відбувається дуже повільно, а більшість досліджуваних параметрів знаходиться в межах середнього рівня розвитку в студентів всіх курсів. Зазначене вказує на необхідність цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі за рахунок розробки та впровадження нових підходів до організації навчального процесу на етапі професійної

підготовки з метою забезпечення ефективності подальшої професійної та навчально-професійної діяльності.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається виділення рівнів розвит-

ку професійної відповідальності в досліджуваних групах студентів та розробка психологічних методів її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности / Л.И. Дементий. – Омск : Омский гос университет, 2005. – 189 с.
2. Муконина М.В. Типы профессионально ответственного отношения работников опасного производства в разных организационно-экономических условиях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Муконина Марина Викторовна; Московская гуманитарно-социальная академия : М., 2002. – 185 с.
3. Патинок О.П. Відповідальність як компонент професійно-етичної поведінки практичного психолога / О.П. Патинок // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: До 170-річного ювілею. – Серія 11. – К. : НПУ, 2004. – Вип. 1 (23). – С. 139-145.
4. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Патинок Оксана Петрівна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
5. Прядеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум / В.П. Прядеин – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.
6. Чепелева Н.В. Динамика внутренних конфликтов студентов-психологов в процес се их профессиональной идентификации / Н.И. Повякель, Н.В. Чепелева // Конфлікти у суспільстві : діагностика і профілактика : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці : ЧДУ, 1995. – С. 391-394.
7. Шевченко Н.Ф. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки / Н.Ф. Шевченко, Н.П. Крошка / Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – № 2 (10) – С.137-144.

REFERENCES

1. Dementij L.I. Responsibility as a resource of personality/ L.I. Dementij. – Омск : Омский гос университет, 2005. – 189 p.
2. Mukonina M.V. Types of the professionally responsible attitude of workers of hazardous production in different organizational and economic conditions: dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05 / Mukonina Marina Viktorovna; Moskovskaja gumanitarno-social'naja akademija : M., 2002. – 185 p.
3. Patynok O.P. Responsibility as a component of professional and ethical conduct of a practical psychologist / O.P. Patynok // Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova: Do 170-richnoho yuvileyu. – Seriya 11. – K. : NPU , 2004. – Vyp. 1 (23). – P. 139-145.
4. Patynok O.P. Formation of responsibility asa professional significant quality of social worker : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 / Patynok Oksana Petrivna ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – K., 2008. – 20p.
5. Prjadein V.P. Psychodiagnostics of personality: Selected psychological tests: Workshop / V. P. Prjadein. – Surgut : Surgutskijgos. ped. un-t, 2014. – 215 p.
6. Chepeleva N. V. Dynamics of internal conflicts of students-psychologists in the course of their professional identification / N. I. Povjake!, N. V. Chepeleva // Konflikti u suspil'stvi :diagnostika i profilaktika : Materiali mizhnarodnoї naukovopraktichnoї konferencії. – Chernivci : ChDU,1995. – P. 391-394.
7. Shevchenko N.F. Characteristics of the professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space machinery / N.F. Shevchenko, N.P. Kroshka / Problemy suchasnoyi psyholohiyi: zbirnyk naukovy khprats' Zaporiz'koho natsional'noho universytetuta Instytutu psyholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – Zaporizhzhya: ZNU, 2016. – # 2 (10) – P.137-144.

Features of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology

N. P. Kroshka

Abstract. The article presents the results of an empirical research of the professional responsibility specifics development of future specialists of the rocket-and-space technology. It has been established that the development indicators of the professional responsibility components (cognitive, motivational-and-affective and action-behavioral) demonstrate main differences at students of various courses. At the same time, most of the studied parameters belong to the average range of development, which points at the slow and unstable process of development of professional responsibility of students.

Keywords: professional responsibility, socially responsible behavior, volitional qualities, locus of control, a sense of conscience, self-regulation of the behavior.

Особенности развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли

Н. П. Крошка

Аннотация. В статье освещены результаты эмпирического исследования специфики развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли. Установлено, что показатели развития профессиональной ответственности ее структурных компонентов (когнитивного, мотивационно-аффективного и деятельно-поведенческого) демонстрируют определенные различия у студенто вразных курсов. В то же время, большинство исследуемых параметров находится в пределах среднего уровня развития, что свидетельствует о медленном и нестабильном процес се развития профессиональной ответственности студентов.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, социально-ответственное поведение, волевые качества, локус контроля, чувство совестливости, саморегуляция поведения.